

The Making of the New Martyrs of Russia: Soviet Repression in Orthodox Memory

Karin Hyldal Christensen

København: Humanistisk fakultet, Københavns Universitet 2016

329 sidor.

Recenserad av **Per-Arne Bodin** [Professor, Institutionen för slaviska och baltiska språk, finska, nederländska och tyska, Stockholms universitet, per-arne.bodin@slav.su.se]

Sedan 1991 har Ryska ortodoxa kyrkan kanoniserat 1776 nymartyrer, ortodoxa män och kvinnor som dött för sin tro under sovjettiden. Mest kända är här tsarfamiljens medlemmar som dock fått titlarna »plågolidare», eftersom orsakerna till deras död inte entydigt kan förknippas med deras tro. Helgonförklaringarna av en så stor grupp kyrkfolk är en viktig del av eftersovjetisk rysk minneskultur. Det är ämnet för Karin Hyldal Christensens avhandling *The Making of the New Martyrs of Russia*. Boken kombinerar studiet av texter och bilder och intervjuer med minnesskaparna.

Avhandlingen börjar logiskt nog med en teoretisk och metodologisk genomgång av forskning inom området. Författaren rör sig fritt och ledigt inom minnesforskningens domäner och använder sig av relevant teori och tidigare forskning inom området nymartyrer. Hyldal Christensen påpekar med rätta att minneskultur också och i hög grad gäller frågan om glömska. Två av de exempel som tas upp i avhandlingen är metropoliten Serafim (Tjitjagov), en av den ryska kyrkans mest talangfulla ledare som avrättades 1937, och den storslagna ikonerna över kollektiv martyrdom, »Samlingen av nymartyrer».

Hyldal Christensens avhandling består av tre huvudavsnitt som visar nymartyrernas kanonisering, ikonisering och veneration. Kanoniseringen skedde genom en motsägelsefull och komplicerad process som inbegrep både privata initiativ och beslut från kyrkan. Mycken forskning har redan utförts om dessa kanoniseringar. Författaren redogör för kanoniseringarnas historia, men koncentrerar sig på en fråga som på senare tid blivit allt mer aktuell inom kyrkan: vilka kanoniseringskriterier är relevanta och vilken dokumentation är användbar? Vitorna över de tidiga kristna martyrererna utgick ofta från akterna, det vill säga från rättegångsprotokollen. Så har också kyrkans kanoniseringskommission gjort med nymartyrererna. Frågan är dock

om dessa protokoll från de sovjetiska säkerhetsorganen kan ha något som helst bevisvärde för en kanonisering. Finns det överhuvudtaget någon sanning i dessa dokument? Ett motargument för kanonisering har varit om kandidaten skrivit under ett falskt vittnesmål. Men fanns det över huvud någon möjlighet att stå emot Stalintidens förhörsmetoder, eller var det kanske just detta övervinnande som visade att personen var ett helgon?

Efter en kanonisering skrivs en vita, målas en ikon och författas en gudstjänsttext på kyrkoslaviska med hymner och böner. Det är dessa moment som Hyldal Christensen kallar ikonisering. Helgonlegenderna kan bestå av några rader eller många sidor. Omfånget beror ofta på hur mycket som är känt om helgonet i fråga. När det gäller ikonerna utgår målarna både från fotografier och från tidigare mönster för hur helgon av olika typer skall avbildas. Här kunde Hyldal Christensen också ha undersökt förhållandet mellan de nymålade ikonerna och de målarhandböcker som har bevarats från de senaste århundradena.

Det är gripande att se de återgivna fotografierna som säkerhetspolisen tog av alla offer strax före avrättningen. I avhandlingen diskuteras olika uppfattningar om hur dessa fotografier kan användas som förlaga till ikonerna. I några av intervjuerna uttrycks övertygelsen att vissa av fotografierna visar ett sådant lidande att själva fotografiet kan få funktionen av en ikon. Fotografiet som medium får därmed en sakral funktion, kan man hävda. Som en tumregel för ikonmåleriet finns »maximum av uttryck och minimum av detaljer». Ett givande avsnitt i boken behandlar de moderna ikonmålarnas syn på graden av abstraktion i detta sammanhang. Ikonerna följer en medeltida kanon men olika anpassningar görs till realia från ett svunnen men inte alltför avlägset förflutet. Bland annat visas hur klädkoden på martyrerna i ikonerna blandar medeltida och traditionella dräktdelar med plagg som kommer från helgonens egen tid.

Vad som saknas i detta avsnitt är en undersökning av alla gudstjänsttexter, alltså det tredje momentet i ikoniseringen, som skrivits till dessa martyrer. Dessa texter är författade på gudstjänstspråket, kyrkoslaviska, och så mycket har inte skrivits på detta språk sedan 1500-talet. Författaren påpekar själv denna brist.

Kapitlet om veneration är kanske det allra mest intressanta. Det handlar framför allt om hur minnet av nymartyrerna firas i Butovo, en plats strax utanför Moskva där tiotusentals fångar avrättades under Stalintiden. Hyldal Christensen redogör för hur åminnelseprocessen utvecklats och utformats på platsen. Hon påpekar också att kyrkan fått ta över platsen, vilket är ett problem eftersom många av offren inte var ortodoxa, de tillhörde andra samfund och religioner och många var ateister. Kyrkan har fått platsen som sin entreprenad men har i en viss omfattning tillåtit andra grupper att sätta upp minnesmärken. Den nuvarande politiska ledningen överlämnar således uppgiften att minnas till kyrkan i detta fall. Det ska dock konstateras att president Putin under de senaste åren varit delaktig i två initiativ i Moskva för att minnas Stalintidens offer: ett GULAG-museum och ett minnesmärke, »Sorgemuren».

Avhandlingen är fyllig utan att bli långrandig, men ibland kan man efterlysa en större koncentration i den mer än trehundra sidiga boken. Det man kanske saknar, men för vilket det nog skulle behövas en ny avhandling, är en diskussion kring nymartyrernas liv på nätet. Kyrkan finns mycket närvarande på nätet. Här finns inte bara Moskvapatriarkatets officiella hemsida, utan också mängder av mer eller mindre seriösa, mer eller mindre konservativa, mer eller mindre obskyra sidor följda av kommentarsfält. Mycket av diskussionen sker nu här och inte i tryckta skrifter.

En viktig och oväntad slutsats i avhandlingen är att nymartyrerna inte är särskilt populära bland de troende. Den officiella minneskulturen är inte alls identisk med allmänhetens. Minnet kanske framför allt bevaras av offrets släktingar, som kommer till Butovo på minnesdagen. För övrigt fortsätter de troende att fira de helgon som är traditionella, som helige Nikolaus eller Sankt Göran. Idag har kanoniseringarna av nymartyrer i stort sett upphört. Dock har några gestalter från rysk historia som till exempel amiralen Fjodor Usjakov på senare år helgonförklarats. Legitimiteten har försvagats genom genomförda avkanoniseringar därför att några av nymartyrerna har visat sig ovärdiga. Deras namn har försvunnit ur helgonkalendern.

Hyldal Christensens avhandling tillför forskningen om nymartyrer betydande ny kunskap. Författaren kombinerar en närläsning av texter och ett studium av bildmaterial med ett stort och mycket intressant intervjumaterial. Hon har lyckats göra djupintervjuer med några av kanoniseringsprocessens viktigaste aktörer med undantag för kyrkoledarna. Hon visar övertygande på komplexiteten i denna fråga liksom det faktum att kyrkan inte på något sätt är en ideologisk monolit. Tidigare studier och tidigare forskning har bidragit till många rön om fenomenet ryska nymartyrer. Med Hyldal Christensens avhandling tar forskningen ett stort steg framåt. Det är en avhandling på hög vetenskaplig nivå där inte heller den djupt mänskliga tragedin med så många oskyldiga offer och så mycket lidande glöms bort.